

дуже ефективним засобом для бібліотеки Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології, в якій нині боржників не має. Завдяки дієвим методам, співпраці бібліотеки з ІБР та адміністрацією установи, заборгованість у інститутах механіки та органічної хімії зменшилася у 2017 р. на 200 та 150 прим. Доцільними засобами усунення заборгованості були: доповідні директору, оприлюднення списків про заборгованість, нагадування телефоном та е-листування боржникам для багатьох інститутів.

Бібліотеки наукових установ НАН України проводять регулярний контроль та постійний нагляд за станом документів для забезпечення комплексу профілактичних заходів із дотримання нормативних температурно-вологісного, санітарно-гігієнічного, світлового, протипожежного режимів зберігання, захисту фондів від шкідників. Щорічно Центр консервації і реставрації НБУВ проводять обстеження фондів декількох наукових установ із метою розробки рекомендацій для уповільнення процесів старіння паперових видань. Зокрема, в 2017 р. у бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології обстеження включали: огляд стану збереження документів, мікробіологічне дослідження повітря книгосховищ, контроль параметрів температурно-вологісного та світлового режимів, фіксування фізичного стану цінних документів для планування необхідних консерваційних заходів. Встановлено, що температурні показники відповідали нормативним, вологість є нижчою, а світловий режим перевищує норми. Було рекомендовано зашторювати вікна або встановити жалюзі.

Приміщення бібліотек відносять до небезпечних у пожежному відношенні, тому дотримання правил пожежної безпеки, наявність відповідного протипожежного обладнання (вогнєгасників) є необхідною умовою забезпечення збереження книжкових фондів.

3. Бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування

Діяльність бібліотечно-інформаційної системи НАН України впродовж 2017 р. традиційно зосереджувалася на інформаційному забезпеченні наукових досліджень установ. Головними напрямками роботи залишалися підбір і надання документів за тематикою досліджень, сприяння організації доступу до світових наукових інформаційних ресурсів, популяризація науково-дослідної діяльності установ шляхом підготовки бібліографічних покажчиків різних типів і видів, інформаційно-аналітичних матеріалів, формування тематичних баз даних, збір, обробка та впорядкування повнотекстових колекцій документів тощо. Спостерігалася активізація взаємодії

бібліотек наукових установ НАН України між собою, співпраця з інформаційними та науковими підрозділами своїх установ, провідними вітчизняними галузевими бібліотеками й інформаційними центрами.

У 2017 р. загальна **кількість користувачів** мережі бібліотек наукових установ НАН України налічувала **20 042** особи (порівнюючи з 2016 р. відбулося скорочення на 1 254 особи, або на 6 %); **відвідування** зменшилося на 39 100, або на 17 % і становить 197 843; обсяг **книговидачі** – **584 102** прим., що менше від попереднього року на 201 313 прим., або на 26 %. Тобто, за 2016 і 2017 рр. основні показники роботи мережі бібліотек наукових установ суттєво скоротилися: кількість користувачів на 22 %, відвідування на 82 %, книговидача на 84 %.

Причини, що призвели до цих наслідків, уже декілька років поспіль залишаються незмінними: повна відсутність або обмеженість купівлі нової літератури, передплати профільних журналів, у тому числі іноземних; діяльність в умовах скороченого робочого тижня та штату працівників бібліотек (у двох третинах книгозбірень залишилося по одному-два бібліотекаря); скорочення штатів співробітників установ та аспірантів. У звіті бібліотеки Інституту соціології вказано, що скорочений робочий тиждень працівників установи та зменшення слухачів школи соціології й аспірантів призвели до зниження показників відвідування і книговидачі майже на 65 %. У книгозбірні Інституту газу залишився працювати один бібліотекар на 0,75 % робочого часу. Співробітники бібліотек інститутів металофізики та ботаніки впродовж року працювали три/чотири дні на тиждень, що негативно позначилося на якості роботи. В Інституті ядерних досліджень у 2017 р. відбулося скорочення штату працівників, тому кількість користувачів зменшилася з 270 до 210. Відсутність доступу до іноземних БД призвела до зниження відвідуваності бібліотеки Інституту монокристалів. Не сприяє підвищенню статистичних показників бібліотечно-інформаційного обслуговування відсутність сучасних сервісів та інформаційних ресурсів, які розкривають фонди бібліотек в мережі Інтернет.

Проте, бібліотека Інституту теоретичної фізики звітувала про збільшення кількості користувачів і відвідування майже на 20 % за рахунок повного робочого тижня та встановлення комп'ютера зі сканером для читачів.

Варто зазначити, що низка бібліотек у звітах відмітила підвищення відвідуваності сторінки бібліотеки та ЕК на сайті установи. Це бібліотеки інститутів клітинної біології та генетичної інженерії, зоології, літератури, фізіології, біохімії, проблем кріобіології і кріомедицини, ГАО. Показник фізичного відвідування бібліотеки Інституту клітинної біології та генетичної інженерії залишився майже на рівні попереднього року, в той час як книговидача збільшилася вдвічі. У звіті вказано, що фізично відвідали

бібліотеку читачі 347 раз, а сторінку бібліотеки й ЕК – 3330 разів, або близько 9 разів на день, що значно перевищує показники 2016 р. і свідчить про ефективність і актуальність нової форми е-обслуговування користувачів. Відвідування сторінки бібліотеки Інституту літератури в звітному році становило 3255 раз.

Найчисельнішими **категоріями користувачів** залишаються наукові співробітники та спеціалісти установ – 16 037 осіб, або 80 % від загальної кількості. Аспіранти – 1326 осіб, або 7 %, порівняно з 2015 р. відбулося скорочення цієї категорії на третину, або на 683 особи. Категорія «інші» становила 2509 читачів, або 13 %. Найбільше аспірантів-читачів у бібліотеці Інституту держави і права – 99 осіб, а категорія «інші» нараховує 12 науковців з Інституту політичних досліджень (Франція).

Традиційно найбільша кількість читачів користувалася фондами бібліотек інститутів електрозварювання 934 читачі та проблем матеріалознавства – 750. Загалом, на 01.01.2018 р. такий розподіл: дві книгозбірні обслуговували понад 500 користувачів, шість – майже 400 осіб, одинадцять мали близько 300 читачів, а 15 – більше 200. 39 бібліотек надавали інформаційні послуги приблизно 100 користувачам, 20 – менше 100.

Актуальною формою інформаційного забезпечення читачів бібліотек наукових установ залишається МБА та ЕДД. У 2017 р. цією послугою скористалося 919 абонентів, із них іногородніх – 147. Порівняно з 2016 р. загальна кількість користувачів МБА знизилася на 76 осіб або на 8 %, а показник «іногородні» навпаки збільшився на 27 осіб. Упродовж року з фондів наукових бібліотек по МБА було видано 4 406 док. (у т. ч. 1328 іноземних), що на 15 % менше від показника 2016 р. Скоротилася кількість отриманих видань і нині становить 3079 док. проти 3 281 у 2016 р. Зауважимо, що 22 бібліотеки взагалі не використовували послугу МБА, а з різних причин 13 мали 1–2 абоненти.

Бібліотека Інституту морської біології є членом міжнародної асоціації бібліотек EURASLIC, бере участь у програмах обміну документами та використовує послугу МБА на міжнародному рівні. У 2017 р. бібліотека ГАО приєдналася до світової мережі астрономічних бібліотек AstroLib. У звітному році від бібліотек-партнерів отримала скановані копії запитуваних читачами матеріалів, відсканувала та відправила затребувані партнерами матеріали.

У 2017 р. бібліотеками наукових установ було виготовлено 47 743 стор. копій, що на 35 % менше, ніж у 2016 р. Загалом цей показник за два роки знизився майже на 70 %. Причини, що призвели до такого стану, залишаються – застаріла техніка, брак видаткових матеріалів, відсутність нової профільної літератури. Проте у звіті Інституту проблем

міцності вказано, що користувачі набагато активніше стали звертатися за отриманням копій статей, яких було зроблено 289.

У бібліотеках наукових установ НАН України продовжувалося формування **алфавітних і систематичних каталогів**. У 2017 р. в алфавітні каталоги було вліто 27 236 карток, що на 6 % більше від показників 2016 р. Проте у систематичні каталоги розставлено 17 878 карток, що на 37 % менше від попереднього року. У картотеки було вліто 48 327 карток, що на 10 % менше порівняно з 2016 р. Неналежне ведення систематичного каталогу та тематичних картотек академічні бібліотеки пояснюють, зокрема, такими причинами: брак бібліотечних кадрів і робочого часу, нестача каталожних карток і видаткових матеріалів для їх роздрукування.

Упорядкування карткових каталогів і картотек залишається суттєвою складовою довідково-бібліографічної діяльності книгозбірень. До прикладу, в бібліотеці Інституту металофізики в процесі ретроконверсії карткові каталоги очищувались, зношені картки замінювалися новими, одночасно редагувалися алфавітний і систематичний каталоги. Паралельно з картковими каталогами й картотеками належну увагу було приділено наповненню ЕК та редагуванню попередніх записів.

Вагоме місце в організації ефективного обслуговування користувачів наукових бібліотек посідає надання усних, письмових, віртуальних довідок, налагоджена система індивідуального та групового інформування. Так у 2017 р. на запити користувачів підготовлено 328 тематичних письмових довідок, групове інформування здійснювалося для 635 абонентів, яким розіслано 1865 повідомлень, індивідуально інформувалося 1786 користувачів, для яких упродовж року було підготовлено 11 086 повідомлень. Ці показники також зменшилися, причини залишаються ті ж самі.

Бібліотеки наукових установ організували та провели 137 комплексних заходів «День інформації». Книгозбірня Інституту фізіології спільно з Національною науковою медичною бібліотекою України провели чотири спільні перегляди нових надходжень профільної літератури. Все більшої популярності набувають презентації наукових видань у стінах академічних книгозбірень. Керамологічна бібліотека організувала й провела три презентації монографій художника-реставратора Т. Краснової, керамолога й етнолога О. Белька, філософа й керамолога Л. Смержа. В Інституті літератури відбулася творча зустріч з письменницею Лесею Ворониною та презентація її книжок, на якій були присутні близько 90 осіб. Усього за 2017 р. науковими бібліотеками було підготовлено 34 презентації, що на 14 заходів більше, ніж попереднього року.

З 2017 р. НБУВ припинила адресне інформування бібліотек наукових установ про нові щотижневі надходження книжкових видань до своїх фондів

через скорочення міжнародного книгообміну та не виділення коштів на купівлю нової зарубіжної літератури.

Певний обсяг робіт у бібліотеках наукових установ був пов'язаний із редагуванням списків джерел до наукових статей, збірників, монографій, дисертацій, індексуванням наукових матеріалів за УДК. За 2017 р. співробітниками бібліотек було визначено 9 809 індексів УДК, що на 1658 од., або 17 % більше від попереднього показника. Зміни у вимогах до оформлення наукових робіт призвели до збільшення обсягів робіт з індексування. Бібліотека ГАО була задіяна у пошуку матеріалів та редагуванні бібліографічних списків до книги «Головна астрономічна обсерваторія НАН України між двома ювілеями: 2004–2014 роки». Співробітники бібліотеки Інституту держави і права розпочали систематизувати за УДК нові надходження, індексують та проставляють авторський знак на видання співробітників. У звітному році систематичний каталог авторефератів було переведено на УДК. Розпочали перехід з ББК на УДК бібліотеки інститутів економіки та прогнозування, мистецтвознавства, фольклористики та етнології, органічної хімії, філософії.

У 2017 р. бібліотека Інституту демографії та соціальних досліджень брала участь у підготовці комплекту документів для отримання установою ліцензії на діяльність у сфері вищої освіти.

Продовжувалася співпраця харківських академічних бібліотек з ХДНБ ім. В. Г. Короленко в рамках проекту «Зведений каталог іноземних наукових журналів, що надійшли до бібліотек в м. Харкові».

У 2017 р. працівники бібліотек наукових установ НАН України організували 776 виставок нових надходжень, на яких було представлено 20 335 видань. У зв'язку зі зменшенням надходжень у переважній більшості книгозбірень такі виставки стали постійнодіючими.

Із розвитком інформаційних технологій все більшої популярності набувають електронні виставки. У 2016 р. академічні бібліотеки звітували про підготовку й представлення 22 виставок, а у 2017 р. таких було вже 76. На сайті Інституту геофізики функціонує сторінка бібліотеки, на якій регулярно розміщується експрес-інформація про нові надходження, представлено шість тематичних виставок, презентовано чотири книги, виставлено 15 тематичних бібліографічних списків.

Бібліотеки наукових установ НАН України мають багаторічний досвід організації спільних виставок профільних видань. Так, бібліотека Інституту археології надавала книги з зібрання Миколи Омеляновича Макаренка для виставки в Музеї Ханенків, брала участь в організації виставки до конференції «У полі й у кабінеті: експедиції українських музейників», присвяченій ювілеям М. Ф. Біляшівського та Д. М. Щербаківського, яка проходила

на базі Національного художнього музею України; бібліотека Інституту літератури передала до Музею книги і друкарства сім книг на виставку «200 років від дня народження М. І. Костомарова (1817–1885)», 15 од. передано до Національного музею літератури України на виставку «Часопис «Літературний ярмарок» як явище українського відродження»; Керамологічна бібліотека спільно з Гончарською книгозбірнею Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному організувала 38 виставок із проблематики гончарства, кераміки, керамології, на яких було експоновано 670 прим. творів друку.

У рамках проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, круглих столів, нарад академічні бібліотеки організували 415 книжкових виставок за профілем діяльності установ, виставки праць співробітників, до ювілейних дат інститутів і вчених. Усього на тематичних виставках було представлено 16 331 видання. Метою цих заходів є популяризація установ та видатних дослідників, висвітлення їхніх здобутків і ролі в розвитку української та світової науки.

2017 р. був ювілейним для низки академічних установ. До ювілеїв інститутів організовано виставки видань: «50-річчя Інституту геотехнічної механіки НАН України: досягнення та перспективи», «До 25-річчя Інституту електронної фізики НАН України (1992–2017)», «До 45-річчя Інституту проблем кріобіології і кіомедицини НАН України», «50 років Інституту колоїдної хімії та хімії води НАН України», «Фізико-хімічний інститут ім. О. Богатського НАН України. Вибрані твори (1977–2017 рр.)», «До 90-річчя Інституту фізичної хімії НАН України», «30 років Інституту проблем реєстрації інформації НАН України».

Традиційно насичена виставкова робота здійснювалася бібліотекою Інституту мікробіології і вірусології – вісім виставок до ювілейних дат учених установи, кожна розміщувалася на сімох вітринах, що потребувало певних зусиль і часу з добору матеріалів. Загальна кількість представлених на виставках матеріалів становила 2163 документи.

Не надали відомостей про виставкову діяльність бібліотеки відділення гідроакустики Інституту геофізики, інститутів енциклопедичних досліджень, прикладної фізики, проблем природокористування та екології, Криворізького ботанічного саду, НДЦ ІПР, НІАЗ «Ольвія», Полтавської гравіометричної обсерваторії.

Вагоме місце в організації ресурсів та довідково-бібліографічній діяльності бібліотек наукових установ НАН України посідає підготовка різних видів бібліографічних ресурсів. Ці матеріали відображають науковий доробок установи за певний період, узагальнюють тематичні бібліографії, популяризують персональні біобібліографії науковців тощо. Упродовж 2017 р.

працівниками бібліотек підготовлено 17 бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, 198 експрес-інформацій нових надходжень, складено 91 тематичний бібліографічний список.

Для узагальнення наукового доробку за певний період та до 70-річчя установи видано покажчик «Публікації Інституту електродинаміки Національної академії наук України: бібліографічний покажчик за 2007–2016 рр.» в паперовому й електронному виглядах. Також у межах ювілейного року підготовлено та розміщено на сайті установи короткі біографічні довідки з портретами завідувачів бібліотеки Р. Ю. Берлянт (1947–1958), Т. В. Пенькової-Михайлової (1958–1974), І. І. Яковлевої (1974–1984).

Бібліотекою Інституту надтвердих матеріалів укладено та відредаговано 363 персональні статті про вчених установи до видання «Научная школа Института сверхтвердых материалов. К 100-летию НАН Украины» (хронологічні межі 1965–2017 рр.). Підготовлено біобібліографічний покажчик «Тетяна Олексіївна Пріхна» та ювілейну виставку «До 60-річчя чл.-кор. Т. О. Пріхни». Бібліотека ГАО спільно з лабораторією МІЗОН-А брала участь у підготовці літопису установи «Головна астрономічна обсерваторія НАН України – від ідеї створення до визнання». Керамологічна бібліотека працювала над підготовкою Національного наукового щорічника «Бібліографія українського гончарства. 2013». До ювілею установи бібліотека брала участь у підготовці видання «Бібліографічний покажчик опублікованих робіт Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського. Т. 5. 2007–2017 рр.». Бібліотекою Інституту історії України укладено «Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2016 рік», систематичний покажчик «Український історичний журнал за 2012–2016 рр.», підготовлено матеріал до рубрик «Нові надходження до бібліотеки Інституту історії України НАНУ» та «Наукова література, видана Інститутом історії України НАНУ в 2016 р.» в «Українському історичному журналі».

Бібліотека Фізико-хімічного інституту брала участь у підготовці біобібліографії «Вадим Іоанович Недоступ: біобібліографічний покажчик». Напередодні 20-річчя Інституту економіки та прогнозування книгозбірнею підготовлено бібліографічний список монографій та доповідей, що вийшли друком упродовж 2011–2017 рр., що увійде до колективної монографії. Видано «Інформаційний бюлетень Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича за 2017 р.», що вміщує бібліографічні відомості праць співробітників і нові надходження до бібліотеки.

Корпоративна система онлайн-доступу до ресурсів провідних постачальників наукової інформації є ще одним напрямом науково-інформаційного забезпечення наукових установ НАН України. НБУВ надавала доступ до

електронних продуктів на платформі EBSCO, зокрема до БД: Academic Search Complete; Inspec; GreenFILE; Library, Information Science & Technology Abstracts (LISTA) з 01.09.2017 р. по 31.08.2018 р. На цей же період доступ до ресурсів було передплачено і для наукових установ: БД EBSCO мають 25 інститутів, Inspec – 12, Web of Science – близько 20. Найактивніше їх використовували у НБУВ, ЛННБУ та ще 10 установах. У переважній більшості інститутів спостерігався доволі низький рівень використання передплаченого контенту.

Традиційно співробітники ФГІНТ мали доступ до передплачених установою журналів із БД American Physical Society. Активно використовували тематичні колекції відкритого доступу медичного та біологічного спрямування BioMed Central, PubMed Central, BIOLINE-International, Academic Journal науковці Інституту проблем кріобіології і кріомедицини. Фахівці Інституту геотехнічної механіки мали доступ до БД Academic Search Complete та Inspec з 01.09.2017 по 31.08.2018 р. На цей же період Міністерством освіти і науки України було передплачено БД Scopus та Web of Science для навчальних і наукових закладів м. Дніпро. З 23.10.17 по 23.11.17 р. співробітникам ГАО було надано тестовий доступ до повнотекстової БД IOP Publishing (Institute of Physics, UK). У четвертому кварталі 2017 р. науковці Інституту теоретичної фізики мали доступ до архіву видавництва Institute of Physics Publishing та е-продуктів на платформі Web of Science. Як зазначено у звіті бібліотеки, читачі змогли скористатися не тільки пошуковими, а й аналітичними сервісами. Окремо наголошено, що відсутність доступу до повних текстів значно знизило використання БД зарубіжної наукової інформації.

У 2017 р. тривали роботи зі створення й представлення ЕК на порталі НБУВ бібліотеками інститутів проблем кріобіології і кріомедицини, фізики напівпровідників, біоорганічної хімії та нафтохімії, відновлюваної енергетики, гідробіології. Таким чином, у 2017 р. представили ЕК віддалено 21 академічна бібліотека, тоді як у 2014 р. таких було 11. Бібліотеки, які створюють ЕК, ведуть паралельно традиційний і електронний каталоги. До прикладу, ЕК Інституту біохімії розміщено на сервері НБУВ, більшість бібліографічних записів створюється методом запозичення. Бібліотекарі продовжують пов'язувати записи ЕК із повними текстами або анотаціями з відкритого доступу, таким чином майже всі публікації співробітників Інституту біохімії мають посилання з каталогу до повних текстів публікацій. Це дало змогу виконувати запити користувачів дистанційно й поповнювати веб-сторінку бібліотеки. Також ними здійснюється е-інформування про доступ до передплачених БД, надаються консультації з самостійного пошуку ресурсів в Інтернеті, розсилаються повідомлення е-поштою.

Низка академічних бібліотек має застаріле комп'ютерне обладнання. Бібліотека Інституту колоїдної хімії та хімії води звітує, що поломка комп'ютера не завадила виконанню планових показників за 2017 р.: до ЕК введено лише 44 книги, 29 авторефератів та дисертацій, 28 статей з журналу «Химия и технология воды».

Розпочато створення репозитарію в Державному природознавчому музеї, доступ для користувачів поки залишається локальним у бібліотеці. У подальшому планується продовжувати співпрацю з бібліотеками наукових установ зі створення та представлення ЕК на порталі НБУВ.

У сучасних умовах наука та інформація видозмінюються, набуваючи ознак міждисциплінарності. Тому для академічних бібліотек питання впорядкування, збереження та надання доступу до інтегрованої і синтезованої інформації, своєчасного інформування про неї набуває першочергового значення. Інтеграція відбувається як за видами й формами, так і за типами інформації. Бібліотекарі повинні залучатися до укладання бібліографій та біобібліографій, влаштовувати їх презентації, готувати та розміщувати на сайтах бібліографічні посібники; організовувати тематичні огляди профільної літератури; активніше наповнювати ЕК не тільки поточними надходженнями, а й здійснювати процес рекаталогізації фонду; створювати спільні віртуальні виставки різних типів; популяризувати колекції та особові бібліотеки через представлення інформації на е-сторінках бібліотек.

Аналіз діяльності бібліотек наукових установ НАН України за 2017 р. засвідчив, що пріоритетним напрямом інноваційного розвитку стає формування тематичних колекцій електронних документів та надання до них онлайнового доступу. Водночас бібліотекам необхідно поряд із традиційними упроваджувати і розвивати послуги на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

4. Матеріально-технічна база бібліотек

Сучасне бібліотечно-інформаційне забезпечення науки потребує застосування новітніх інформаційних технологій, надання постійного доступу до ресурсів світових постачальників наукової інформації, організації корпоративної бібліотечної взаємодії, яке можливе лише за умови створення міцної матеріально-технічної бази всієї бібліотечної мережі і кожної бібліотеки зокрема та належного фінансування.

Матеріально-технічна база – це комплекс матеріальних і технічних засобів, що забезпечують проведення бібліотечної роботи, пов'язаних з обслуговуванням користувачів, комплектуванням, опрацюванням і зберіганням до-